

HUMANETTEN

[Om HumaNetten](#)
[Tidigare nummer](#)

NUMMER 14
våren 2004

HumaNetten utges av [Institutionen för humaniora](#), Växjö universitet.

[Kontakt](#)
[Webmaster](#)

ISSN: 1403-2279

INNEHÅLL:

Mikael Askander, [Anarki och magi - Frihetens vägar i Bruno K. Öijers poesi](#)

Bärbel Westphal, [Die Mauerspringer: DDR-litteraturen före och efter murens fall](#)

Annette Årheim, [Mångkulturella klassrum som kunskapskälla](#)

Aktuellt

[Fem nya doktorsavhandlingar och en rapport](#)

Recensioner

[Ulf Boëthius, *Jag är ingenting, ett fladder, jag är ung. Barn, ungdom och modernitet i Gustav Sandgrens tidiga författarskap*](#)
(Mikael Askander)

OM HUMANETTEN

[Detta nummers förstasida](#)
[HumaNettens hemsida](#)
[Institutionens hemsida](#)

HumaNetten utges av Institutionen för humaniora vid [Växjö universitet](#).

HumaNetten kom till för att förverkliga ett av målen i institutionens Verksamhetsplan och kvalitetsprogram för läsåret 1997/98, nämligen att göra läsvärda texter producerade vid institutionen tillgängliga för en större läsekrets. **HumaNetten** vill också vara ett forum för recensioner av nyutkommen litteratur och för debatt. **HumaNetten** utkommer höst och vår. Recensioner och debattinlägg infogas löpande i det aktuella numret.

Presumptiva bidrag skickas som Word- eller RTF-dokument till [Börje Björkman](#). Redaktionen förbehåller sig rätten att kvalitetsgranska och refusera insänt material.

© respektive författare. Det är tillåtet att kopiera och använda material ur HumaNetten för forskningsändamål om källan anges. För övriga ändamål kontakta författaren.

Institutionens redaktionsråd:

Docent [Gunilla Byrman](#) (redaktör)

Docent [Christina Angelfors](#)

Universitetslektor [Hans Hägerdal](#)

Kontakt:

[Börje Björkman](#)

Webmaster:

[Agneta Fridhammar](#)

Postadress, telefon- och telefaxnummer:

Institutionen för humaniora, Växjö universitet, 351 95 VÄXJÖ

Tel 0470-708000 (vx)

Fax 0470-751888

Anarki och magi

Frihetens vägar i Bruno K. Öijers poesi

Av Mikael Askander

[Länk till presentation av Mikael Askander](#)

Karl-Fredrik von Hausswolffs bild på den svenske poeten Bruno K. Öijer, publicerad i *DN* 11 oktober 2001 fungerar närmast som ett emblem över frihetstematiken i Öijers lyriska författarskap.^[1] Den svartklädde, rockstjärneliknande outsidersn med sitt instrument, skrivmaskinen, står vid en *räls*, en väg som leder någonstans, in i ett annat tillstånd. Det är också en för hela författarskapet och för poeten Öijers image mycket representativ bild.

I det följande kommer jag emellertid inte att uppehålla mig så mycket vid författaren och diktaren som sådan eller den massmediala bilden av honom. Det är något som Per Bäckström på ett föredömligt sätt gör i sin nyligen publicerade avhandling om Öijer, *Aska, Tomhet & Eld. Outsiderproblematiken hos Bruno K. Öijer* (2002). Jag kommer istället att uppehålla mig vid Öijers dikter. Det ska här handla om olika strategier för att slå sig fri från ett totalitärt västerländskt förtryck riktat mot alla utsatta människor, så som Öijer gestaltar det i sin diktning.

Först vill jag peka på några av de gestalter som utsätts för förtryck och som befolkar Öijers poetiska landskap. Sedan följer en redogörelse för vilka frihetens vägar är, de vägar som leder ut ur förtrycket, ut i en sorts frihet.

Förtryckare och förtryckta

I det stora flertalet av Öijers dikter finner man ett antal figurer, gestalter, som utsätts för olika former av förtryck. De mest frekvent förekommande av dessa är:

Kvinnan – som utsätts för förtryck av mannen

Barnet – av vuxna

Proletären – av överklassen, borgerligheten och ett politiskt verkande etablisseman

Naturen – av kapitalet, profiten, storföretagen och den kortsiktiga människan

Kvinnan har i alla sekler tvingats leva i ett förtryckande patriarkalt samhälle, och hos Öijer är detta en lika ovedersäglig som tragisk sanning. I en tidig dikt heter det att "jo, BLM-redaktören lova johanna / få in dikten om miljöförstöringen, om hon bara gick till sängs med honom först" (SFA, s. 12).^[2] Kvinnan, här en Johanna, får alltså komma till tals genom att publicera sin dikt, bara om hon ligger med den makthavande, manlige redaktören. Det är dessutom värt att notera att den dikt som Johanna sägs ha skrivit handlar om miljöförstöringen. Det är alltså även naturen som på så sätt förtrycks; den får inte heller omtalas eller komma till tals om inte kvinnan säljer sig. En annan dikt som kombinerar en bild av förtryck och våld mot både kvinnan och naturen finner man i samlingen *Medan giftet verkar* från 1990:

jag ser ett högt träd

och männen som dödar det
jag ser dom flockas
runt den fällda stammen
och bryta sej in
bland grenarna och lövverket
innan skymningen ser jag
deras halvnakna upphetsade kroppar
gå omkring och sparka i ett mjukt sus, i ett grönt stoft
av ovala kvinnoansikten (MGV, s. 33)

Dikten är en sammanställning av naturen, av ett träd, och kvinnan. Detta är en mycket vanlig typ av bildspråk genom lyrikens hela historia. Vanligen i äldre tiders lyrik brukar dock naturen och kvinnan jämföras och ges drag av varandra i en positiv bemärkelse. Inte sällan handlar det om kärlek, som till exempel i "Höga visan" i *Bibeln*, eller som hos de svenska sexualromantikernas primitivistiska poesi från 1920- och 1930-tal med en Artur Lundkvist i spetsen. Hos Öijer är det naturen som våldtas – liksom kvinnan – av ett manligt samhälle, i dikten gestaltat som en grupp män med "halvnakna upphetsade kroppar".

Om man så vänder sig till barnet som gestalt i Öijers dikter, finner man hur det ofta utsätts för svek och såväl mentalt som fysiskt våld. I en dikt från senaste diktsamlingen, *Dimman av allt*, tar sig detta uttryck så här:

händer som nyss
misshandlat ett barn
gör rent
och fortsätter att diska
torka av och ställa in
du ser dessa vana
självklara händer
noga med att ingenting tappas
och går sönder (DAA, s. 225)

Den vuxnes händer, rimligen en förälders händer, händer som har slagit, explicit "misshandlat ett barn", kan på ett känslokallt sätt strax därpå ägna sig åt att varsamt, varsamt, ta hand om disken. Tingen och hushållets materiella ordning prioriteras framför kärlek till och omtanke om barnet.

På ett annat ställe i samma diktsamling är det barnets värld, dess direkta omgivning hemmavid, som förstörs. Diktjaget ser i en minnesbild hur

grävskoporna
tog min barndom
slog sönder äppelträden
och vindskontoren
slog sönder äventyret
och dom gamla vackra husen
från det ögonblicket
började dagsljuset försvinna
ur mitt liv
(DAA, s. 207)

Minnet av hur barndomens gård och barndomens hus raseras blir här inte bara en nostalgisk återblick. I dikten tonar också en bitterhet fram, riktad mot ett samhälle och dess tekniska utveckling och ekonomiska och socialpolitiska tänkande. Det är ett samhälle som inte har någon plats för skönhet och mänsklig värme, utan blott för rationell planering och miljonprojekt.

Av de förtryckets gestalter man finner hos Öijer är kanske proletären och den fattige den

man förvånas minst över att finna. Proletären, arbetarklassens och underklassens representant, är per definition förtryckt och underställd i samhällets hårt hierarkiska system. Dessa de underställdas situation uppmärksammas *hela tiden* i Öijers poesi, antingen i det fördolda, mellan raderna och som en förutsättning som på ett illasinnat sätt styr sakernas tillstånd i samhället. Eller så kan skildringen också vara tämligen tydlig, som i denna titellösa dikt:

skjortorna rör sig i blåsten
under klädlinan
och sträcker ut sina armar efter någon
som tvingats arbeta för pengar
och skapat ett sjukdomstillstånd
ett överskådligt våld (MGV, s. 24)

Här gestaltas som synes arbete för pengar som ett förtryck, "ett överskådligt våld", som det heter i dikten. Det gäller även själva synsättet och idén om att det är pengar man ska sträva efter, pengar som någon annan bestämmer över, och strör ut i otillräckliga doser för ett alltför hårt arbete. Ett uttryck som löneslav gör sig här påmint, det rör sig om bilden av kapitalsamhället som ett slavsamhälle.

Frihetens vägar

Om vi så lämnar dessa förtryckta gestalter hos Öijer, ska vi se hur en väg ut ur förtrycket kan läggas. På olika sätt sker detta genom anarki (politik och terror), magi och poesi. Dessa frihetens vägar vävs ofta samman, och man kan se olika hållningar under olika perioder i Öijers karriär.

Anarki

Termen *anarki* använder jag här i vid bemärkelse; det handlar om att överhuvudtaget motsätta sig, stålsätta sig mot en förtryckande överhet av skiftande slag. Det gäller för anarkisten att ta upp kampen mot de ondskefulla översittarna, systembyggarna och makthavarna. Vad som eftersträvas är ett fruktbart kaos, ett kaos ur vilket en ny och bättre ordning kan växa fram.

Hos Öijer blir bilden av en samtida västerländsk civilisation mörk, och till synes utan någon verkligt förnuftig struktur. Just struktur är samhället helt i avsaknad av tycks det som i rader som dessa: "sjuka drog lott / om vem som ska bota landet" och "det finns inga regler / när vi lägger det svarta puzzlet" (MGV, s. 67). Här tar alltså läget i samhället formen av anarkistiskt kaos: dels som styrandet av landet organiserat som ett lotteri för sjuka, dels i den därpå följande bilden av ett pussel, som inte bara är symboliskt svart och därmed ett ganska svårt pussel. Det finns inte heller överhuvudtaget några regler när detta pussel ska läggas.

Annars är det framförallt i Öijers tidiga författarskap som den anarkistiska tendensen framträder tydligast och mest direkt. Den unge Öijer är en arg diktare som vill spränga "den förbannade kultureliten", som han skriver i stenciltidskriften *Guru Papers* från tidigt 1970-tal (GP, se Bäckström, s. 111). Öijers debutsamling heter talande nog *Sång för anarkismen* (1973), och i den följande diktsamlingen som kom året därpå, *Fotografier av undergångens leende*, finner vi i en dikt hinduismens gud Shiva:

shiva, kom! kom närmare, dansa på lågorna
dansa fram över oss
dansa under döda havet, runt balkongerna & bröstet
över hållristningarna & påsken, över
röken & kontrakten
[---]

polisernas ansikten ska brinna
dockornas, hundarnas, affischernas & våra ansikten om
två år ska brinna
allting måste brinna
[---]
dansa *över oss*
shiva, dansa fram, till undergångens leende
vi brinner (FAU, s. 115-117)

Shiva är som bekant både Skaparen och Förgöraren, både fruktbarheten och döden i hinduismens mytologi. När han dansar så rasar världen samman, men den raseras för att något nytt ska kunna växa upp från början. På ett likartat sätt fungerar den anarkistiska kraften hos Öijer. Den framträder som en uppmaning om att vi måste bryta ned och rasera förtryckandets diktatur för att kunna komma ut på andra sidan, i en värld och i ett tillstånd där det är möjligt att åter finna värdena, gemenskapen och respekten för varandra. I samlingen *Medan giftet verkar* har tonläget förvisso blivit lugnare, men det kan fortfarande heta att "du kan inte läkas / i en värld du aldrig krossat" (MGV, s. 43).

Magi

Öijer beskrevs under tidigt 1990-tal av många kritiker som en schaman. Man drog paralleller mellan Öijer och såväl romantikens som modernismens poetroller: främst är det siaren i Rimbauds mening man kan tänka på. Från och med diktsamlingen *Medan giftet verkar* blir magin ytterst påtaglig i skildringen av en möjlig väg ut ur förtryckets bojor. Diktens jag tar på sig rollen som siaren, den som ser vad som verkligen pågår, och som visar vägen ut ur kaoset och förtrycket. I det följande citatet från dikten "SKISSER TILL ETT AV DÖDENS TAL" förklarar diktens jag inledningsvis att han är

spådd att
bli spådd, spådd lägga
en väg ut härifrån, jag var
spådd syssla med sånt
[---]
spådd blixtra
i ett sfäriskt kranium där milslånga
stämband kallade mej vid
olika namn (MGV, s. 84)

Sedan följer en smärre bildstorm av olika fenomen, tillstånd, figurer och ting som diktens jag går in i och ut ur. Han kan som en schaman bli vem och vad som helst. I den mycket långa dikten upprepas ordet "spådd" gång på gång, som en markör för det magiska. Diktaren är utvald – och han är utvald att vara den som lägger vägen ut härifrån – ut i friheten, vad den än må bestå i.

I samma diktsamling finner man en dikt med titeln "AVSTÅND". Också här är magin högst närvarande:

ett omärkligt klirr från
porslinshyllan
mil längre bort
låg dom döda begravda tätt
tillsammans
med uppåtsträckta armar
pressade dom sina trollstavar
genom snötäcket
fogade ihop dom till räls
med förbiglidande vagnar som sände
ljudvågor i marken (MGV, s. 39)

I den här dikten är det de döda som agerar som vore de levande. Det magiska förstärks också av att det är trollstavar de lyfter upp och fogar samman till räls. Flera mil därifrån orsakar detta sedan ett klirr i porslinshyllan i det skyddade, tysta hemmet. Man får ett intryck av att dikten vill säga oss att de döda många gånger är mer levande än de levande – som i sin tur kan vara mer döda än de döda. Klirret som omtalas i dikten kan förstås som en signal, ett varningstecken om att vi levande måste inse detta och göra något åt det. Vi måste börja leva på riktigt, vi måste frigöra oss ur våra invanda levnadsmönster. På så sätt blir den försiktigt klirrande porslinshyllan en uppmaning till oss läsare att vakna upp ur ett stelnande mentalt förtryck.

Dikten

Magin och anarkin framträder alltså i Öijers poetiska universum som tydliga stigar ut ur förtrycket. Vem är det då som visar på dessa vägar, dessa möjligheter? Jo, det är diktaren själv. I många av Öijers dikter framträder en diktargestalt, en poetfigur som pekar ut vägen för oss läsare. I den ovan citerade "SKISSER TILL ETT AV DÖDENS TAL" blir detta tydligt: "jag var spådd lägga en väg ut härifrån". Diktaren är den som erövrar makten och själv kan bestämma i princip vad som helst. Inte minst är det just poesin och språket som erövrar och med vars hjälp självständighet och frihet kan nås. Detta syns tydligt i följande rader: "jag kom till makten / jag sa grönt stavas blått" (MGV, s. 66). Här ser vi hur diktaren har tagit sig till maktpositionen – och det första han gör är att bestämt ändra reglerna för språket. Färgen grönt ska nu heta blått. I en tidigare och tydligt anarkistisk, visionär dikt kan man också se hur språket förväntas kunna omstörta den rådande ordningen: "Nu Letar Jag / Efter Ordet / Som Kan Förgöra / Hela Världen" (CON, s. 156).

Diktaren hjälper oss läsare genom att *peka ut* olika vägar till friheten. Men sedan måste vi själva ta oss i kragen, utkämpa våra egna strider och gå våra egna vägar. *Du själv* är den ende du verkligen kan lita på. Att vara uppriktig mot det egna jaget är för Öijer en nödvändighet. Ärligheten inför oss själva blir det första och mest grundläggande steget på den enda väg vi alla måste välja om vi ska kunna göra oss fria.

© [Mikael Askander](#)

Referenser

Bäckström, Per, *Aska, Tomhet & Eld. Outsiderproblematiken hos Bruno K. Öijer*, Lund 2002

Hausswolff, Karl-Fredrik von, fotografi på Bruno K. Öijer, finns bl.a. på Internetadressen http://www.orionteatern.se/bruno_k_oijer.htm

Öijer, Bruno K., *Samlade dikter 1973-1981*, Stockholm 1986

—, *Trilogin*, Stockholm 2002

---

[1] Bilden finns bland annat att tillgå via följande länk:

http://www.orionteatern.se/bruno_k_oijer.htm.

[2] Sidhänvisningarna görs i föreliggande framställning till de två samlingsvolymerna *Samlade dikter 1973-*

1981 (1986) och *Trilogin* (2002). Den förstnämnda innehåller diktsamlingarna *Sång för anarkismen* (SFA), *Fotografier av undergångens leende* (FAU), *Vesuvius* (V), *c/o Night* (CON), *Spelarens sten* (SS) och *Giljotin* (G). Den sistnämnda innehåller *Medan giftet verkar* (MGV), *Det förlorade ordet* (DFO) och *Dimman av allt* (DAA).

Die Mauerspringer: DDR-litteraturen före och efter murens fall

Av Bärbel Westphal

[Länk till presentation av Bärbel Westphal](#)

Att förmedla en heltäckande bild av all tysk litteratur mellan 1945 och idag är förbehållet stora monografier, lexikon eller annan forskningslitteratur. Nedanstående artikel vill dock ge en översiktlig orientering i ämnet och kommer därför att ta fasta på några viktiga politiska datum, beskriva litteraturens villkor under DDR-tiden och skissera de tematiska områden som utkristalliserats efter 1989.^[1]

I rubriken "die Mauerspringer - murhopparna" finns en viss avgränsning, det ska handla om litteraturen i skärningspunkten mellan öst och väst. om litteraturen i politikens kraftfält. Ingen annan konst är så tätt förknippad med politiken i Östtyskland som litteraturen, då den både utgjorde ett verktyg för att förmedla det socialistiska enhetspartiets (SED:s) riktlinjer och samtidigt var den av samma parti hårdast bevakade konsten. Det går alltså inte att bortse från den samhälleliga och politiska utvecklingen i tysk litteratur, i synnerhet inte DDR-litteraturen.

Muren byggdes 1961 som en geografisk gräns men var också symbol för det förtryck som författarna i forna DDR levde med. Muren var samtidigt ett hinder som många författare ändå forcerade genom olika strategier för vad man kan kalla "murhoppning". Uttrycket "Die Mauerspringer" härrör från Peter Schneiders bok med samma namn som utkom 1982 och som då var en stor framgång. Den skildrar livsöden i både Öst- och Västberlin i en tid då ordet "återförening" hade utvecklats till ett fullkomligt tabu. Schneider återger i sin bok anekdoter om människor som på de mest fantastiska sätt lyckades att ta sig över muren i båda riktningarna. Berättelserna uttrycker i långa stycken en stor sorg över den olyckliga delningen av landet.

En ny, socialistisk litteratur

1945 började DDR-litteraturens formering i författarförbund och förlag med storslagna visioner. Just friheten från förtryck - nazismens förtryck - och den antifascistiska kampen var ledstjärnor i de program som utvecklades. Den DDR-litteratur som så småningom kom att begränsas av trångsynta partifunktionärer gjorde i början i hög grad anspråk på att utveckla stor konst i sann humanistisk, demokratisk och socialistisk anda. Många namnkunniga författare återvände efter krigsslutet 1945 just till den sovjetiska zonen - det område som 1949 blev statsbildningen DDR - i tron om att kunna bygga upp ett bättre Tyskland. Det var främst Bertolt Brecht, Anna Seghers, Arnold Zweig, Peter Huchel, Stefan Hermlin och författarförbundets förste president Johannes R. Becher. Författarförbundet fick då också ett namn som angav dess intentioner: *Kulturbund zur demokratischen Erneuerung Deutschlands*, dvs kulturell sammanslutning för Tysklands förnyelse. Heinrich Mann hade också bestämt sig för att flytta till Östtyskland men dog i USA innan han kunde förverkliga sina planer. De första åren arbetade författarförbundet och andra förlag och organisationer aktivt för ett samarbete mellan författare i öst och väst. Det stora förlaget Aufbau-Verlag bidrog med ett brett spektrum av artiklar till den aktuella diskussionen. Engelska, franska, ryska och tyska författare föreläste i olika arrangemang i Berlin.^[2]

När DDR grundades den 7 oktober 1949 hade man under några få år hunnit etablera en central maktstyrning av alla administrativa myndigheter. Även det nya författarförbundet

organiserades efter sovjetiskt mönster med en omfattande kontroll- och censurapparat. Ganska snart hade författarna anledning att klaga på riktlinjerna: litteraturen skulle enkom tjäna uppbyggandet av en socialistisk stat och främja arbetarnas produktivitet och entusiasm. Författarna anmodades att leva nära lantbrukarnas produktion och arbetarnas fabriker och skildra deras liv i positiva tongångar - allt det som skulle kallas socialistisk realism.^[3] Tidskriften *Öst och Väst* förbjöds och fick läggas ner. Tidskriften hade grundats av Brecht och Seghers och var tänkt att medla mellan Tysklands olika delar. Den första tiden av "murhoppning" som ett korsande över gränserna var alltså redan förbi.

Enligt den nya estetiken skulle litteraturen vara folklig, nationell och lättförståelig. Begrepp som modernism och individualism bannlystes. Även experiment med formen ansågs vara dekadenta och föga uppbyggliga för folket.

Kurt Steinigers dikt var dock exemplarisk ur partiets synvinkel: han hyllar industrialism och arbetarnas liv:

Wir lieben das Leben, das Amboßklingen,	Vi älskar livet, städets ljud
Die zischende Lok und der Hämmer Singen,	det fräsande loket och hamrarnas sång,
Das Eisengekreisch und des Säers Schreiten,	järnets gnissel och såmannens steg,
Der Taube siegendes Flügelbreiten.	duvans segrande vingslag.
Wir lieben die Mütter, die Jugend, das Kind,	Vi älskar mödrarna, ungdomen och barnen,
Die Erde, die Sonne, den Frühlingswind. ^[4]	Jorden, solen och vårvinden.

Så låter det alltså när lyriken följer partiprogrammet. På en partistämna med därpå följande författarkongress 1959 förstärktes det socialistiska litteraturprogrammet ytterligare.^[5] Man formade en slogan: "Kumpel, greif zur Feder, die sozialistische Nationalkultur braucht Dich." (Kamrat, grip tag i pennan, den socialistiska nationalkulturen behöver dig). Detta ledde visserligen till ett hundratal skrivarstugor och mängder med så kallade "Brigadeberichte", dvs dagböcker från arbetsvärlden, men aldrig till den stora litteratur som man hade hoppats på. Oförtrutet fortsatte maktapparaten dock att forma kulturlivet efter sina mallar. Vid en stor biblioteksrensning 1958 ("Säuberung der Bibliotheken") konfiskerades tusentals böcker medan 30 000 togs undan för "prövning".^[6] Samtidigt bibehölls skolornas klassiska humanistiskt-optimistiska bildningsideal. Man främjade utgivningen av Lessing, Schiller, Goethe, Heine, Büchner och Fontane. Thomas Mann blev till och med hedersdoktor vid Schilleruniversitetet i Jena 1955.

Bertolt Brecht däremot, vars Berliner Ensemble redan hade fått världsrykte, sågs inte alltid med blida ögon av makthavarna. Ett exempel är operan *Die Verurteilung des Lukullus* som uruppfördes 1951. Recensenten ansåg att Brecht och kompositören Paul Dessau hade "förirrat sig i ett experiment, som var tvunget att misslyckas av ideologiska och konstnärliga skäl".^[7] Operans tonspråk, tolvtonsmusiken, fördömdes som dekadent. Stycket fick inte spelas mer.

Uppror och en hårdnande linje

Stalins död 1953 hade ingivit förhoppningar om en mera mänsklig stat, vilket blev en kortvarig illusion. Personer som hade yttrat sin lätnad över diktatorns bortgång häktades omedelbart och fick upp till 6 års fängelse.^[8] Det stora arbetarupproret den 17 juni 1953, alltså samma år, resulterade i 18 civilas och 17 uniformerades död. Upproret den 17 juni har ofta setts som en enskild händelse i Berlin men i själva verket protesterade 1 miljon människor på ca 700 platser i DDR mot SED-regimen och 600 sovjetiska pansarvagnar rullade bara genom Berlin. Man häktade ca 13 000 människor, den siste av dem frigavs först 1968.^[9]

Brecht kommenterade upprorets och regeringens hårdnande linje med sin dikt *Die Lösung*:

Nach dem Aufstand des 17. Juni

Efter upproret 17 juni

Ließ der Sekretär des Schriftstellerverbands In der Stalinallee Flugblätter verteilen Auf denen zu lesen war, daß das Volk Das Vertrauen der Regierung verscherzt habe Und es nur durch doppelte Arbeit Zurückerobern könne. Wäre es da Nicht doch einfacher, die Regierung Löste das Volk auf und Wählte ein anderes? [10]	lät författarförbundets sekreterare sprida flygblad i Stalinallé där man kunde läsa att folket hade mist sin regerings förtroende och endast kunde vinna tillbaka det genom dubbel arbetsinsats. Vore det inte enklare då att regeringen löste upp folket och valde ett nytt?
---	---

Författaren Stefan Heym började direkt skriva på ett manuskript där han bearbetade händelserna kring den 17 juni under titeln *Der Tag X* (Dagen x). Boken avslutades 1959, men fick inte publiceras i öst. Den utkom först 1974 i Västtyskland med titeln *5 Tage im Juni* (Fem dagar i juni). Stefan Heym var så bestört över upproret och dess kväsning att flera av hans senare böcker kom att kretsa kring ämnet förtryck. Han belades emellertid med publiceringsförbud mellan 1963-1973.

Efterhand skulle alltfler författare bli murhoppare, dvs antingen lämnade de frivilligt öst, publicerade i väst eller blev utvisade till väst. En första utvandringståg kom kort efter 1961 då muren byggdes: Uwe Johnsson, Helga Novak och Christa Reinig. Efter Wolf Biermanns utvisning med påföljande protestvåg 1976 lämnade även Sarah Kirsch, Reiner Kunze, Günter Kunert och Erich Loest DDR. Christa Wolf, Heiner Müller, Stefan Heym och Günter de Bruyn stannade dock kvar.

Stasis kontrollapparat

Vad var det som gjorde livet i DDR outhärdligt för många av de författare som inte fann sig i att skriva efter partilinjerna? Den intensiva bevakningen av författare och intellektuella började ta fart efter Pragvåren 1968, där man gjorde ett försök att våga sig på en socialism med ett mänskligare ansikte. Stasi-chefen Erich Mielke fruktade inget så mycket som ett liknande uppror och beordrade genast detaljerade rapporter om samtliga redaktörer, teaterfolk, författare, sångare och konstnärer.

Joachim Walther, som själv är författare och stod under hård bevakning under alla år i forna DDR har under 90-talet gått igenom över 150 000 Stasi-dokument i arkiven och sammanställt en omskakande rapport om dessa.[\[11\]](#) Förutom ett omfattande nät med Stasianställda fanns det fram till 1989 dessutom 350 s k inofficiella medarbetare (IM) för att övervaka litteraturscenen.[\[12\]](#) De inofficiella medarbetarna var inte professionella spioner utan till stor del intellektuella, författare eller andra på något sätt verksamma inom litteratursektorn och kulturlivet. Tillsammans med de av Stasi anställda officerarna bevakades litteratursektorn av 1 500 personer. Denna siffra ska jämföras med kyrkan som under alla år aldrig bevakades av fler än 800 medarbetare.

Innan en bok kunde publiceras hade den gått igenom många instanser. Man hade inrättat en effektiv kontrollapparat som slog larm vid minsta lilla förseelse från författarnas sida. Lektorer lade sig på ett tidigt stadium i manuskriptens utformning. När väl ett manuskript hade antagits av ett förlag, skulle en extern bedömare kontrollera den politiska lämpligheten. Därefter gick texten till den centrala censuren ("Hauptverwaltung für Verlage und Buchhandel", HV) i Berlin. Denna myndighet hade nära förbindelse med partiet och Stasi och hade till uppgift att driva igenom partilinjerna. Myndighetschefen hade en enastående makt: utan hans godkännande kunde ingen bok tryckas i DDR. Han bestämde över tilldelning av pappersmängden och storleken på upplagorna.

Även lektörernas omdömen kunna te sig dråpliga. Om Monika Marons bok *Josefa* stod det att läsa: "vardagen i DDR smutskastas på sidorna 25, 34, 54, 66 och 118".[\[13\]](#) Eller - som i fallet Detlef Opitz - bedömde man att författaren hade "psykiska störningar".[\[14\]](#) Franz Fühmanns bok om Georg Trakl hade strukits ner så pass att det endast fanns kvar 120 sidor

av de ursprungliga 280.[\[15\]](#)

En publikation i väst var det enda kryphålet som Stasi aldrig riktigt lyckades täppa till. Därför satsade man på ett tidigt stadium på att skrämma författarna till lydnad. Det började med uteslutning ur författarförbundet, över publikationsförbud till straffrättsliga följder.

Upptäcktes det att ett manuskript hade lämnats till ett förlag i väst kunde det rendera ett fängelsestraff på upp till 5 år. Men det fanns också en repertoar av subtila sätt att påverka en författare. När Brigitte Martin 1978 läste ur sin roman *Der rote Ballon* bestod publiken av 35 sanna litteraturvänner, 15 partirepresentanter och 70 Stasimedarbetare.[\[16\]](#) Hur långt förföljelsen kunde gå visade sig i fallet Günter Ullmann. Han förhöordes vid upprepade tillfällen i Stasis högkvarter och konfronterades då med många av sina innersta tankar som han endast hade yppat till en närstående "vän". Ullmann började misstro allt och alla och han bad tandläkaren att dra ut alla tänder på honom för att han var rädd att ha avlyssnings-buggar i plomberna. Han började tala med blommorna och hamnade till slut på en psykiatrisk anstalt.[\[17\]](#) Ett nytt uppsving för Stasi-aktiviteterna kom 1976 efter utvisningen av sångaren och poeten Wolf Biermann. Mellan 1970 och 1989 förföljdes ca 150 författare. Mot slutet av åttiotalet kunde Stasi förnöjt konstatera att man hade kontroll över den litterära världen. Den hade i princip lamslagits.

Det finns ett antal förklaringar till varför man lyckades rekrytera så många inofficiella medarbetare. En förklaring är ideologins enorma kraft. Många trodde sig verkligen tjäna en god sak och lyckades övertala sig själva att förråda sina egna vänner. För andra personer kunde det vara en flirt med Stasi - ett spännande liv - åter andra fick privilegier. Ibland kunde motivet också vara ren avundsjuke och karriärism. De som drevs av det sistnämnda var ofta mindre framgångsrika författare.[\[18\]](#)

Murens fall, litteraturen och medierna

1989 hände det som ingen ens i början av samma år skulle ha trott vara möjligt: gränserna öppnades, statsapparaten vågade inte ingripa och muren föll. Detta hade förberetts genom ett antal fredliga protester i öst, framförallt i kyrkorna. Ett litterärt dokument om detta är Erich Loests bok *Nikolaikirche* från 1995.

Därför är det desto mer förvånande när man idag läser om den s k ostalgin - en ordlek med orden öst och nostalgi. 15 år efter murens fall går det en våg av idylliserande DDR-framställningar genom landet. TV-mediet är inte sent att haka på trenden och har utvecklat triviala talkshows där skridskodrottningen Katarina Witt dricker "Rotkäppchen-Sekt" iklädd DDR-fotbollslandslagets dräkt och en blå halsduk från det socialistiska ungdomsförbundet "Die Pioniere". När hon i slutet av programmet dansar med DDR-boxaren Henry Maske måste 6 miljoner TV-tittare få intrycket att DDR var oerhört roligt att leva i.

Det finns dock några som inte syns i TV-rutan, t ex den man som satt i fängelse i 25 år, därför att han hade hjälpt människor att fly genom en port i muren. Vad skulle han berätta? Att han aldrig återsåg sin hustru, att man adopterade bort hans barn, eller att man i fängelset knäckte hans ryggrad så att han än idag inte kan sitta upprätt?[\[19\]](#)

Men innan vi gör ytterligare reflexioner om de möjliga orsakerna till ostalgivågen, ska vi först tillbaka till litteraturen och tiden direkt efter "Die Wende". Även om det i det närmaste är omöjligt att få en helhetsbild av det senaste decenniets DDR- och Wendelitteratur skulle man kunna beskriva ett antal tendenser.

- Det finns ett stort antal böcker som skoningslöst återger berättelser om förtryck, trångsynthet och psykiska deformationer i en totalitär stat. Man skulle kunna säga "uppgörelsens timme". Här återfinns bl a författare som Jurek Becker, Günter de Bruyn, Kerstin Hensel, Wolfgang Hilbig, Reiner Kunze, Erich Loest och Monika Maron.
- Fallet Christa Wolf är i detta sammanhang måhända ett eget kapitel. Wolf kom 1990 ut

med sin bok *Was bleibt?* Där beskriver hon ett författarliv under ständig bevakning av Stasi. En del västliga kritiker förebrådde Wolf att boken kom ut först efter murens fall. Hade den kommit innan, hade hon blivit hjältinna. Andra påpekade med rätta att ingen i väst hade rätt att tala om för sina kollegor i öst hur de skulle ha agerat i en totalitär stat. Boken ledde till en stor debatt om civillkurage och författarnas inblandning i Stasiaffärer.

- Det skrivs också osentimentala inventeringar av då- och nuläget samt skildringar av omställningsproblemen under de första åren på 90-talet. Så t ex Inka Parei med sin Berlinroman *Die Schattenboxerin* eller Ingo Schulze med sina *Simple Storys*. Där återfinns även Ralf Hochhuths teaterpjäser *Wessis in Weimar* som anklagar Västtyskland för sitt rabiata sätt att pådriva privatiseringen av företag och okänsligt genomförda rensningsaktioner på universitet, skolor och myndigheter för att få bort Stasimisstänkta element.
- Det finns en stark humoristisk linje som kanske har bäddat för dagens ostalgi. Thomas Brussig är osannolikt framgångsrik med sina romaner: *Helden wie wir* och *Kinder der Sonnenallee*. Han föregicks av Friedrich Christian Delius med *Spaziergang von Rostock nach Syrakus* och med Jens Sparschuhs *Zimmerspringbrunnen*. I dessa böcker återfinns tragikomiska hjältar i spänningsfältet mellan öst och väst. Till den här kategorin hör även Claudia Rusch med sin bok *Meine freie deutsche Jugend*. Dessa böcker kombinerar systemkritik med humor.
- En bok som *Zonenkinder* av Jana Hensel däremot är skriven av företrädare för en generation som var tonåringar när muren föll och som betraktar DDR i backspegeln med ett barns ögon, där övervakning och förtryck endast spelar en marginell roll. Denna bok har anklagats för just bristen på systemkritik.

Med böcker som den sistnämnda kommer man kanske också närmare en förklaring till dagens litteratur- och mediebild av DDR. Det handlar om en förlorad eller kanske ännu inte hittad identitet. Skulle verkligen allt ha varit dåligt i DDR, frågar sig den här generationen och reagerar därmed också på den kapitalistiska västvärldens enorma arrogans och vad-var-det-vi-sa-mentalitet som vid sidan av återföreningsglädjen också sköljde över DDR i början.

Regissör Leander Haußmann som filmatiserade Thomas Brussigs roman *Sonnenallee* förklarar ogenerat: "DDR var ett ruttet system. Än idag kan jag inte hitta något gott. Då bad jag varje dag om att denna mardröm av pinsamheter, medelmåttlighet, godtycke och brutalitet skulle finna ett slut. Men bara för några år sedan kallade folket från väst oss forna DDR-medborgare triumferande för 'Jammerossis' (gnällspikar från öst) och förklarade våra liv före 1989 som helt förfelade. På båda sidor uppstod avundsjuka, förakt, ignorans och hat".[\[20\]](#) Det var i det skedet Brussig och Haußmann bestämde sig för att skriva en komedi över den vanliga människan i DDR. Haußmann säger: "Tydligen har vi fångat upp ett stort behov: en längtan av att få tillbaka en liten snutt identitet. Men samtidigt som skildringarna av öst kommersialiserades blev DDR alltmer till en konstprodukt. Verklighetens DDR råkade i fullständig glömska. Alla de som egentligen borde skämmas kryper fram igen och surfar på ostalgivågen".[\[21\]](#)

Wolfgang Becker, regissör till filmen *Goodbye, Lenin!* är också pinsamt medveten om att han just nu profiterar på ett stämningsläge och en medietrend. Han tar själv därför avstånd från ostalgivågen och medger att han ju egentligen inte visste mycket om DDR innan han skrev manus till filmen.[\[22\]](#)

Men frågan är också om de breda folklagren i Tyskland orkar ta sig igenom ännu en bearbetning av traumatiska händelser förorsakade av en totalitär regim. I varje fall inte just nu - verkar det som. I en intervju i tidningen *Spiegel* menade Jana Hensel att alla har privata, opolitiska minnen t o m från en diktatur, även om man inte önskar sig tillbaka till den tiden. När journalisten då frågade vad hon skulle säga om ett TV-program eller en bok där man idylliserande berättade om hur mysigt det var vid lägerelden i Hitlerjugend stod hon svarslös.

Hon trodde att om man bara tillät folk att bearbeta sina minnen skulle ämnet försvinna av sig självt.[\[23\]](#)

Mera sant är förmodligen att nya generationer kommer att både fråga och skriva om Tyskland - ett land som fortfarande har en del att ta itu med men som numera också har en chans att läkas. Det är nog huvudstaden Berlin redan ett exempel på. Den staden är på god väg att bli Europas nya metropol. Där samlas författarna igen och integrationen mellan öst och väst är redan ett faktum. Idag finns det endast en liten bit kvar av muren. Den är övermålad med färgglad graffiti och kan inte längre mana fram det som en gång var DDR.

© [Bärbel Westphal](#)

Litteraturförteckning

Barner, Wilfried (utg.) (1994): *Geschichte der deutschen Literatur von 1945 bis zur Gegenwart*. München.

Niebergall, Uli (2001): *Deutschsprachige Literatur 1945 bis heute*. Lund.

Walther, Joachim (1996): *Sicherungsbereich Literatur*. Berlin.

Spiegel 13/2003.

Spiegel 24/2003.

Spiegel 35/2003.

Spiegel 37/2003.

Bibliografi (i urval), med svenska översättningar i förekommande fall:

Apitz, Bruno: *Nackt unter Wölfen* (1958). *Naken bland vargar* (1960)

Becker, Jurek: *Jakob der Lügner* (1969). *Jakob Lögnaren* (1972)

Amanda Herzlos (1992). *Amanda, den hjärtlösa* (1993)

Biermann, Wolf: *Die Drahtharfe* (1965). *Taggrådsharpan* (1971), ballader

Mit Marx- und Engelszungen (1968), ballader, dikter, sånger

Fyra texter om återföreningen (1990), valda artiklar

Der Sturz des Daidolos (1992). *Daidalos fall: prosaiska texter om Tyskland* (1992)

Bobrowski, Johannes: *Levins Mühle* (1964)

Sarmatische Zeit (1961). *Den sarmatiska slätten* (1975)

Braun, Volker: *Hinze-Kunze-Roman* (1985)

Wir befinden uns soweit wohl - wir sind erst einmal am Ende: Äusserungen (1998)

Brecht, Bertolt: *Dreigroschenoper* (1928). *Tolvskillingsoperan* (1997 som video)

Herr Puntila und sein Knecht Matti (1940)

Mutter Courage und ihre Kinder (1941). *Mor Courage och hennes barn. Den kaukasiska kritcirkeln* (1997)

Der gute Mensch von Sezuan (1942). *Den goda människan i Sezuan* (1998)

Das Leben des Galilei (1943). *Fem dramer: Tolvskillingsoperan, Galileis liv, Mor Courage och hennes barn, Herr Puntila och hans dräng Matti, Den goda människan i Sezuan Kalendergeschichten* (1949)

Der kaukasische Kreidekreis (1949)

Kleines Organon für das Theater (1949). *Liten hjälpreda för teatern och andra skrifter i samma ämne*

Die Verurteilung des Lukullus (1951)

Sex dramer: Baal, Staden Mahagonnys uppgång och fall, Heliga Johanna från slakthusen,

Fru Carrars gevär, Svejk i andra världskriget, Den kaukasiska kritcirkeln (1970)

Buckower Elegien (1953). *Jag behöver ingen gravsten: dikter 1917-1956* (1998)

Brussig Thomas: *Helden wie wir* (1995). *Hjältar som vi* (1997, 2000)
Am kürzeren Ende der Sonnenallee (1999). *På den kortare sidan av Sonnenallé* (2001)

Burmeister, Brigitte: *Unter dem Namen Norma* (1994)

De Bruyn, Günter: *Buridans Esel* (1968)
Zwischenbilanz. Eine Jugend in Berlin (1991)
Vierzig Jahre. Ein Lebensbericht (1996)
Deutsche Zustände: über Erinnerungen und Tatsachen, Heimat und Literatur (1999)

Delius, Friedrich Christian: *Die Birnen von Ribbeck* (1993)
Der Sonntag, an dem ich Weltmeister wurde (1994)
Der Spaziergang von Rostock nach Syrakus (1995)

Fühmann, Franz: *Vor Feuerschlünden. Erfahrungen mit Trakls Gedicht* (1984)

Grass, Günter: *Die Blechtrommel* (1959). *Blecktrumman* (1961)
Katz und Maus (1961). *Katt och råtta* (1967)
Hundejahre (1963). *Hundår* (1963)
Der Butt (1977). *Flundran* (1979)
Die Rättin (1986). *Rättinan* (1987)
Ein weites Feld (1995). *En invecklad historia* (1997)
Im Krebsgang (2002). *Krabbans gång* (2003)

Grünbein, Durs: *Grauzone morgens* (1988) lyrik
Schädelbasislektion (1991)
Falten und Fallen (1994)
Den teuren Toten (1994). *Biologisk vals. Dikter i urval* (1999)
Erklärte Nacht (2002)

Hensel, Jana: *Zonenkinder* (2002)

Hensel, Kerstin: *Im Schlauch* (1993)
Tanz am Kanal (1994)
Neunerlei (1997)
Alles war so, alles war anders : Bilder aus der DDR (1999)
Im Spinnhaus (2003)

Hein, Christoph: *Der fremde Freund/Drachenblut* (1982). *Den främmande vännen* (1985)
Das Wildpferd unterm Kachelofen (1984). *Vildhästen under kakelugnen : en härligt tjock bok om Jakob Borg och hans vänner* (1988)
Horns Ende (1985). *Sommaren då Horn dog* (1987)
Der Tangospieler (1989). *Tangospelaren* (1990)
Von allem Anfang an (1997)
Willenbrook (2000)

Heym, Stefan: *Der König David Bericht* (1972)
Fünf Tage im Juni (1974). *Fem dagar i juni* (1977)
Collin (1979). *Collin* (1980)
Ashaver (1981). *Ashasverus* (1982)
Nachruf (1988)
Einmischung (1990)
Auf Sand gebaut: sieben Geschichten aus der unmittelbaren Vergangenheit (1990).
Sandslottet: sju berättelser ur det nära förflutna (1991)

Hermann, Judith: *Sommerhaus später* (1998). *Sommarhus senare* (2000)
Nichts als Gespenster (2003). *Bara spöken* (2004)

Hettche, Thomas: *Nox* (1995)

Hilbig, Wolfgang: *Alte Abdeckerei* (1991)

Ich (1993)

Das Provisorium (2000)

Hochhuth, Rolf: *Wessis in Weimar: Szenen aus einem besetzten Land* (1993)

Jirgl, Reinhard: *Mutter Vater Roman* (1990)

Abschied von den Feinden (1995). *Avsked från fienderna* (1996)

Hundsnächte (1997)

Die atlantische Mauer (2002)

Die Unvollendeten (2003)

Johnson, Uwe: *Mutmaßungen über Jakob* (1959)

Das dritte Buch über Achim (1961). *Den tredje boken om Achim* (1962)

Jahrestage 1-4 (1970-1983)

Ich bin Bürger der DDR und lebe in der Bundesrepublik (1970), intervju

Kant, Hermann: *Die Aula* (1965)

Das Impressum (1972)

Der Aufenthalt (1977)

Der Abspann (1991)

Kirsch, Sarah: *Katzenkopfpflaster* (1977). Samling med tre diktband: *Landaufenthalt* (1967),

Zaubersprüche (1973) och *Rückenwind* (1976). *Glashussplitter* (1989)

Erdreich (1982)

Spreu (1991)

Erlkönigs Tochter (1992)

Das simple Leben (1994), kortprosa

Islandshoch (2002), dagboksnotiser

Kolbe, Uwe: *Hineingeboren* (1980), lyrik

Bornholm II (1986)

Vaterlandkanal (1990)

Die Farben des Wassers (2001)

Kunert, Günter: *Im Namen der Hüte* (1967), roman. *Förrädarnas hattar* (1973)

Die Beerdigung findet in aller Stille statt (1968). *Begravningen äger rum i stillhet och andra noveller* (1978)

Erwachsenenspiele: Erinnerungen (1997)

Kunze, Reiner: *Sensible Wege* (1969). *Dikter över alla gränser* (1973)

Die wunderbaren Jahre (1976). *De underbara åren* (1977)

Nicht alle Grenzen bleiben: Gedichte zum geteilten Deutschland von Reiner Kunze, Wolf Biermann, Peter Huchel (1989)

Deckname Lyrik (1990)

Wo Freiheit ist ... : Gespräche 1977 - 1993 (1994) samtal

Ein Tag auf dieser Erde (1998), lyrik

Loest, Erich: *Es geht seinen Gang oder Mühen in unserer Ebene* (1978). *Det går sin gång eller slättens mödor* (1981)

Durch die Erde ein Riß. Ein Lebenslauf (1981)

Völkerschlachtdenkmal (1984)

Die Stasi war mein Eckermann: oder, mein Leben mit der Wanze (1991)

Katerfrühstück (1992)

Nikolaikirche (1995)

Als wir in den Westen kamen: Gedanken eines literarischen Grenzgängers(1997)

Gute Genossen: Erzählung, naturtrüb (2001)

Maron, Monika: *Flugasche* (1981)

Die Überläuferin (1986)

Stille Zeile sechs (1991)

Animal triste (1996)

Endmoränen (2002)

Müller, Heiner: *Germania Tod in Berlin* (1956-71), drama

Die Hamletmaschine (1977). *Hamletmaskinen och andra texter* (1986)

Germania 3 Gespenster am toten Mann (1990-95)

Novak, Helga M.: *Ballade von der reisenden Anna* (1965)

Die Eisheiligen (1980). *Järnnätterna* (1981), roman

Vogel Federlos (1982). *Fågel vinglös* (1984), roman

Solange noch Liebesbriefe eintreffen: gesammelte Gedichte (1999), lyrik

Parei, Inka: *Die Schattenboxerin* (1999). *Skuggboxerskan* (2001)

Plenzdorf, Ulrich: *Die neuen Leiden des jungen W.* (1973)

Berliner Geschichten: "Operativer Schwerpunkt Selbstverlag": eine Autoren-Anthologie: wie sie entstand und von der Stasi verhindert wurde / herausgegeben von Ulrich Plenzdorf, Klaus Schlesinger, Martin Stade (1995)

Rusch, Claudia: *Meine freie deutsche Jugend* (2003)

Schädlich, Hans Joachim: *Versuchte Nähe* (1977). *Försökt närhet* (1978)

Tallhover (1986)

Ostwestberlin (1987)

Trivialroman (1998)

Anders (2003)

Schneider, Peter: *Lenz* (1973). *Lenz* (1975)

Der Mauerspringer (1982). *Murhopparen* (1984)

Extreme Mittellage: eine Reise durch das deutsche Nationalgefühl (1990). *Efter muren: en resa genom den tyska nationalkänslan* (1992)

Paarungen (1992). *Parningslekar* (1994)

Eduards Heimkehr (1999). *Eduards hemkomst* (2000)

Schulze, Ingo: *33 Augenblicke des Glücks: aus den abenteuerlichen Aufzeichnungen der Deutschen in Piter* (1995)

Simple storys: ein Roman aus der ostdeutschen Provinz (1998). *Simple storys: en roman från den östtyska provinsen* (1999)

Seghers, Anna: *Das siebte Kreuz* (1942). *Det sjunde korset* (1978)

Transit (1944)

Die Toten bleiben jung (1949)

Die Entscheidung (1959)

Sonderbare Begegnungen (1973)

Sparschuh, Jens: *Der große Coup* (1987)

Der Zimmerspringbrunnen: ein Heimatroman (1995)

Strittmatter, Erwin: *Ole Bienkopp* (1963)

Der Laden (1983)

Walser, Martin: *Dorle und Wolf* (1987)
Über Deutschland reden (1988)
Die Verteidigung der Kindheit (1991)

Walther, Joachim: *Protokoll eines Tribunals: die Ausschlüsse aus dem DDR-Schriftstellerverband 1979* (1991)
Sicherungsbereich Literatur (1996), sakprosa

Wolf, Christa: *Der geteilte Himmel* (1963)
Nachdenken über Christa T. (1968). *Vem var Christa T.?* (1971)
Kindheitsmuster (1976). *Barndomsmönster* (1979)
Kein Ort. Nirgends (1979). *Landet som icke är* (1982)
Kassandra (1983). *Kassandra* (1984)
Störfall (1987). *Hotets dag.* (1987)
Sommerstück (1989). *Sommarstycke* (1990)
Was bleibt? (1990). *Vad blir kvar?* (1991)
Medea: Stimmen (1996). *Medea: röster* (1997)
Auf dem Weg nach Tabou (1996)
Leibhaftig (2002). *Liksom levande* (2004)

---

[1] En utförlig bibliografi finns som bilaga.

[2] Barner 1994, s. 119.

[3] Begreppet myntades redan 1934 av Andrej Shdanow som en del av den stalinistiska programförklaringen. Barner 1994, s. 129.

[4] Citerat efter Barner 1994, s. 311. Min översättning.

[5] Det som skulle betecknas "Bitterfelder Weg".

[6] Barner 1994, s. 283.

[7] Barner 1994, s. 274.

[8] Spiegel 13/2003, s. 72.

[9] Spiegel 24/2003, s. 39.

[10] Citerat efter Niebergall 2001, s. 109. Min översättning.

[11] Walther 1996.

[12] Walther 1996, s. 160-161.

[13] Walther1996, s. 312-313, FN 131.

[14] Walther1996, s. 320.

[15] Walther 1996, s. 290.

[16] Walther 1996, s. 284.

[17] Walther 1996, s. 466.

[18] Walther 1996, s. 467-468.

[19] Spiegel 37/2003, s. 221.

[20] Spiegel 37/2003, s. 220.

[21] Spiegel 37/2003, s. 220.

[22] Spiegel 37/2003, s. 212-214.

[23] Spiegel 35/2003, s. 154.

Mångkulturella klassrum som kunskapskälla

Av Annette Årheim

[Länk till presentation av Annette Årheim](#)

När jag påbörjade min forskning om litteraturredaktik i dagens mångkulturella klassrum fanns där en och annan, till synes självskrivna, hypotes i mitt huvud. Mitt intresse för detta forskningsfält har sin grund i en föreställning om det komplexa i att bedriva en svenskundervisning, som i konkurrens med massmediers konfrontations- och konfliktperspektiv skall leda till att eleven anammar en positiv syn på det mångkulturella samhället. [1] Men när jag i början närmar mig mina informanter, ungdomar som går sin första termin på gymnasiet, tittar de oförstående på mig när jag ställer frågor som handlar om integrationsproblem och umgänge över kulturella gränser. En tjej kontrar med: "Det där tror jag är ett vuxenproblem." En anledning till flickans reflexion kan vara att vi som tillhör en äldre generation ofta talar i termer av att samhället blivit mångkulturellt och att massmedieutbudet blivit oöverskådligt. En sådan beskrivning ter sig förmodligen främmande för de ungdomar jag för närvarande intervjuar, eftersom de är uppväxta i ett mångkulturellt och medialiserat samhälle och inte kan relatera till en annan verklighet. Under 1960- och 70-talen präglades precis som idag massmedier av en bild där västvärlden och i synnerhet Sverige utgjorde skapelsens slutpunkt. En avgörande skillnad om man ser till slutprodukten - mediebilderna av invandraren - är att då när landet Sverige var i skriande behov av arbetskraft till industrin, fann man inga skäl att ifrågasätta dessa arbetskraftsinvandrares vilja att bli goda svenskar.

Även om man inom skolans ramar tycks ha lyckats förmedla nödvändigheten av tolerans över kulturgränser, framkommer i mina samtal med ungdomar djupt rotade fördomar och myter mot våra invandrade svenskar, en tendens som kan spåras ända tillbaka till 1700-talet. [2] Därför vill jag här behandla *Mångkulturella klassrum som kunskapskälla* ur två olika perspektiv. Först tänker jag helt kort beskriva varför dagens mångkulturella klassrum är en viktig kunskapskälla för forskning om svenskämnet i skolan. Artikelns huvudsakliga del kommer dock att behandla svenskämnets förutsättningar att utveckla elevernas demokratiska kompetens i en mångkulturell och medialiserad verklighet.

Ideologier, myter och skönlitteratur

Skolans undervisning styrs precis som alla andra praktiker av de ideologier som är förhärskande i det omgivande samhället. En ideologi kan beskrivas som ett sätt att varsebli verkligheten och samhället, där man utgår från att vissa idéer till sin natur är sanna, medan andra är självklart förvanskade och falska. [3] Det som håller en viss ideologis naturlighet vid liv är i sin tur myter som gynnar enbart ett sätt att tänka, samtidigt som de eliminerar alternativa synsätt. [4] De ideologier som ligger till grund för verksamheten på våra skolor idag framhäver alltså det naturliga i att skolan ska fostra eleverna till en positiv syn på det mångkulturella - att utbilda toleranta, ansvarstagande och solidariska medborgare som har respekt för varandras olikheter. Skolundervisningen ska leda till en "gemensam värdegrund" för såväl infödda som invandrade svenskar. Detta föreskrivs klart i styrdokument på olika nivåer, från Skollagen ner till det enskilda ämnets kursplaner. Man kan dock se det som en seglivad myt att vi bäst bygger en sådan värdegrund genom att kulturarvet förmedlas till och förankras hos eleverna.

Det odefinierade kulturarvsbegreppet har lett till bekymmer för svensklärare. Vad betyder egentligen kultur? Skolan har traditionellt sett som sin uppgift att skydda barn och

ungdomar från populärkulturens demoraliserande berättelser.^[5] Högkulturen och de skönlitterära klassikerna har haft sin givna plats som motvikt till ungdomarnas egen kultur - en strategi som blivit allt mer uddlös i ett snabbt växande medieutbud. Och vad betyder egentligen kulturarvet, i styrdokumentet uttryckt i singularis, när man står framför en klass där flera etniciteter finns representerade? Ska alla ha läst Almqvist, Strindberg och någon svensk arbetarförfattare eller innebär förvaltandet av kulturarvet att klassen bör ta del av exempelvis bosniska, libanesiska eller somaliska författares verk?

Människor är nu lyckligtvis inte slavar under de myter som bär upp ideologier. När situationen blir komplex, som i svenskundervisningen i mångkulturella klassrum, öppnas möjligheter för kontraproduktiva myter - alltså myter som ifrågasätter det förgivet tagna. Sådana kontramyster har resulterat i att klassikerna idag stuvats om i skolornas bokförråd för att göra plats för klassuppsättningar av de tidigare ratade kioskvältarna. Med dagens stora utbud av bildmedier gäller det att få ungdomar att läsa någonting överhuvudtaget. Är detta en positiv utveckling? Det är svårt att svara entydigt ja eller nej. Klart står dock att detta ofreflekterade förhållningssätt till skönlitteraturens naturliga överlägsenhet - läsning till varje pris - bör problematiseras och ägnas uppmärksamhet i fortsatt forskning.

Den tysta mytreproduktionen

När myter om främmande kulturer skanderas på gator och torg av rasistiska grupper så reagerar de flesta människor omedelbart med avsky. Fördomar avslöjas direkt, man känner behov av att markera avstånd och vägen ligger då öppen för produktion av kontramyster. Ett större problem utgör däremot de myter om främmande kulturer som verkar i det tysta och som manifesteras genom det som inte sägs. I det följande ska jag presentera ett konkret exempel hämtat ur mina forskningsresultat. Med exemplet vill jag visa på några didaktiska konsekvenser av att populärlitteraturen har fått en given plats i dagens mångkulturella klassrum.

Berättelser har stor makt över konstruktionen av såväl andras egenskaper som den egna identiteten och i detta faktum ligger, menar jag, litteraturundervisningens stora potential.^[6] Men här finns också fällor som Ylva Brune, med hänvisning till Thomas Hylland Eriksen, pekar på i sin studie av mediebilderna av invandrare och flyktingar: "Ibland sägs det att islam och muslimer har fått fylla fiendetomrummet efter Sovjets och Östblockets fall, och det är kanske riktigt. Men varför just denna fiende, när det finns så många hot att välja på? För att kunna diskutera frågan behöver man kanske fördjupa sig mer i hur svensk/västeuropeisk identitetsbildning sker, än i vad islam och muslimer är."^[7]

En författare som idag runt om på våra skolor används som dragplåster för att få ungdomar att läsa är Liza Marklund. När jag intervjuade förstaterminselever på gymnasiet, var det slående hur många som uppgav att just dokumentärromanen *Gömda* (1995) var den bok som gjort starkast intryck på dem av det de läst.^[8] Att just denna roman av Marklund ofta läses redan på högstadiet fick jag nyligen bekräftat vid ett seminarium med tolv lärare, verksamma på olika orter mellan Ystad och Hudiksvall.

Redan på titelsidan till Liza Marklunds *Gömda* får man veta att det handlar om "en sann historia" och på ett försättsblad även att Marklund haft en medförfattare vid namn Maria Eriksson: "Mia berättade, jag skrev", skriver Marklund i förordet och anledningen till att Mia vill delge läsaren sin berättelse sägs vara att "familjen håller på att gå under" på grund av "samhällets oförmåga att handskas med problem som förföljelse och kvinnovåld". Marklunds dokumentära roman beskriver också detta angelägna problem och berättelsen gav upphov till debatt ända in i Sveriges riksdag.^[9] Vad som *inte* sägs vare sig i försättsblad eller baksidestext är att parallellt med den beskrivna historien, levereras också berättelsen om den ologiske, orationelle och patriarkaliske invandrarmannen. Han som i skuggan av sin traditionella kultur och religion förtrycker sin familj och över tid blivit bitter mot ett Sverige där hans auktoritet inte respekteras.^[10]

Journalisten Marklund i klassrummen

Handlingen i *Gömda* sträcker sig från 1980-talets mitt och tio år framåt i tiden i en svensk småstad. När vi först får träffa den unga huvudkaraktären Mia arbetar hon som banktjänsteman men är också aktiv inom ett nätverk som undsätter utvisningshotade flyktingar. Hon framställs som en empatisk och självupppoffrande person när hon hjälper en sydamerikansk familj att gömma sig undan myndigheterna. Liksom flera av sina väninnor förälskar sig Mia i en mörkögd, uppvaktande man från Libanon som bor på stadens flyktingförläggning. Snart är hon oplanerat gravid, och den tidigare så trevlige libanesen visar allt oftare förtryckande och våldsamma sidor när han sporadiskt dyker upp i den gemensamma lägenheten. En dag när Mia sitter och ammar det nyfödda flickebarnet dyker han upp med "brinnande ögon". Han begär att få visa barnet för sina kompisar och strax är männen i full gång med en makaber lek där de kastar spädbarnet mellan sig:

Han kastade babyn i en hög båge över rummet. Jag kände inte igen rösten som skrek, men den var min.

- Åh, Guud!

Den lilla kroppen flög genom rummet. Hon skrek rätt ut. Den medfödda omfamningsreflexen fick hennes kropp att röra sig spasmodiskt i luften. Ali fångade henne, fumlade och var nära att tappa henne. Han skrattade.

- Snälla, snälla, skrek jag panikslaget, tårarna började rinna. Snälla, snälla.

- Vem vill? Ropade Ali och höjde flickan högt ovanför sitt huvud.

[---]

- Catch! ropade han och kastade iväg flickan som om hon varit en mjölpåse (s. 116 f.).

Mias tio år långa mardröm exemplifieras med citatet ovan och "han", som läsaren aldrig får veta namnet på, ger Mia och dottern berättelsen igenom epiteten "hora" och "horunge". När Mia bryter sig ur förhållandet, träffar en ny *förstående, varm och svensk man* som hon får ytterligare ett barn med intensifieras terrorn i form av förföljelser, vandalism och mordhot. Mia och hennes nya familj tvingas leva gömda, precis som den flyktingfamilj Mia hjälpt i romanens början. De får fly från den ena platsen till den andra och tvingas slutligen lämna Sverige och börja om i en annan världsdel under ny identitet. "Han" däremot lever enligt epilogen trots åtskilliga brott, domar och rättspsykiatriska undersökningar kvar i Mias hemstad, där han funnit en ny kvinna att misshandla och förtrycka.

I linje med det vi fått veta om romanens tillkomst är den skriven i jag-form med Mia som berättare historien igenom. Läsaren upplever besvikelsen, skräcken och vanmakten genom hennes ögon och Marklund har på detta sätt försäkrat sig om läsarens lojalitet med berättaren. Den ensidiga fokaliseringen i kombination med greppet att aldrig ge den libanesiske mannen ett namn omintetgör läsarens möjlighet att överhuvud se "honom" som en människa av kött och blod.

Det är intressant att i sammanhanget uppmärksamma att Liza Marklund har ett förflutet som journalist och att *Gömda* är hennes debutroman. Ylva Brune visar på nyhetsjournalistikens utveckling gällande rapporteringen kring invandringen och hon tar sin utgångspunkt i 1970-talets positiva mediebild av den första utomeuropeiska gruppen som sökte sig till Sverige, bestående av kristna turkar och libaneser.^[11] Vid 1980-talets mitt när handlingen i *Gömda* utspelar sig har västerlandets omhuldade framgångsmyt fått sig en knäck och nyhetsjournalistiken ändrar därmed karaktär. Integrationsprocessen visade sig komplicerad. *Länstidningen Södertälje*, som 1976 glatt utropar att "Generaliserat kan man ju säga att assyrierna kommer från medeltiden till ett modernt samhälle", upplever under 1980-talet hur dessa flyktingar liksom vill klumpa ihop sig kring Södertälje och den kristna ortodoxa församling som finns där. Flyktinginvandringen fördubblades 1984-85; de flesta kom från Iran, Irak och Libanon. De definieras som lycksökare och lyxlirare av en hårt belastad polis och det finns inte längre från journalistkåren några "försök att porträttera flyktingarnas personliga eller politiska bakgrund i hemlandet".^[12]

Undersökningar har visat att svenskarnas attityder till invandringpolitiken än idag är ambivalenta. Samtidigt som det finns en uttalad vilja att minska invandringen kritiserar

man den inhumana flyktingpolitiken. Kritiken riktar sig främst mot behandlingen av enskilda flyktingar, då medierna framställt dem som människor med namn, ansikten och känslor. [13] Berättelser har alltså bevisligen potential att få människor att solidariser sig med individer över kulturgränser. Men i fallet *Gömda* är den enda bild vi får av den asylsökande mannen en våldsamt och manipulativ personlighet med total avsaknad av empatisk förmåga samt två svarta och samtidigt brinnande ögon. Hur han själv har upplevt sitt förhållande med Mia får läsaren aldrig reda på. "Han", ska det visa sig, har också ljugit om sitt ursprung för Mia och endast använt islam som en förevändning att förtrycka henne. I själva verket är han kristen och har medverkat i massakrerna i Sabra och Shatila.

Didaktiska konsekvenser - är innehållet underordnat mediet?

En ideologikritisk analys av Marklunds *Gömda* skulle lätt ta en hel avhandling i anspråk. Här nöjer jag mig dock med att genom exemplet ovan konstatera att alla de myter som ligger till grund för främlingsfientlighet bekräftas i texten genom det som inte skrivs. Konsekvenserna av detta och den enskilde tonåringens hantering av den känsloladdade berättelsen beror på hur läsoplevelsen bearbetas. Somliga elever, har jag erfarit, finner i Marklunds roman bekräftelse på mediebilderna av invandraren som ett problem och hot mot den svenska normaliteten. Om inte dessa elever fångas upp och erbjuds motbilder är risken överhängande att jakten på ytterligare bekräftelse på de egna fördomarna fortsätter - man söker ytterligare litteratur med samma teman och samma kraft att beröra.

Medan engagerade lärare idag lägger pannan i djupa veck över det vidgade textbegreppet och över vilka filmer som egentligen kan anses etiskt och estetiskt försvarbara att visa i klassrummet, kan man konstatera att i litteraturen och litteraturvalen är reflexionen mindre utpräglad. Paradoxalt nog värnas fortfarande filmcensuren både på biografier och i skolor, medan gränsen mellan barn- och vuxenlitteratur blivit allt mer diffus. [14] Ändå är läsning något som oftast sker i ensamhet. Upplevelserna av läsningen är därtill något som ungdomar sällan på eget initiativ talar med varandra om. Filmtittande däremot visar sig i min studie vara en social aktivitet. Ungdomar hyr oftast videofilmer för att se på tillsammans med kompisar eller familjen och diskussioner förekommer ofta både under tittandet och efteråt.

Och ändå, att över huvud taget läsa är mottot för dagen och i denna kamp är innehållet underordnat mediet; ändamålet helgar medlen! Lärarens roll, menar jag, är inte bara att se till att eleverna läser, utan också vad de läser - åtminstone om vi skriver under på att skönlitteraturen positivt utvecklar förmåga till inlevelse och empati för främmande kulturers tankesätt. Det kan tyckas som en orimlig uppgift att hålla reda på den enskilde elevens bokval, reception och attitydförändring, men jag är övertygad om att vi måste finna vägar för detta. Viktigast förefaller det mig att svenskläraren får utbildning i, och utrymme inom sin tjänst, att göra ideologikritiska läsningar av den litteratur som erbjuds eleverna. Först då kan vi i klassens litteratursamtal blottlägga de parallella, betydelsebärande och tysta berättelserna i romaner som *Gömda*, avslöja en och annan myt och bana väg för kontramyster.

I mitt avhandlingsarbete intresserar jag mig för berättelsens betydelse i mångkulturella klassrum och de attityder och kompetenser som där utvecklas. Man får lätt uppfattningen att attityder skulle ha spelat ut sin roll i det postmoderna samhället - att man idag vänder kappan efter vinden och anammar den attityd som för tillfället gagnar en personligen. Men i gymnasiekommitténs slutbetänkande inför den nya gymnasiereformen utpekades just "attityder - att vilja handla och ta ansvar" som en av kompetensbegreppets viktigaste bestämmelser. [15] Det handlar här såväl om individens utveckling, som om utveckling av eleven som medborgare i ett demokratiskt och mångkulturellt samhälle.

Att värderingar förblir ganska stabila genom generationer visar många undersökningar. I min egen studie kan jag också se att värderingarna är tämligen homogena oavsett etnicitet. Detta skulle kunna tyda på att vi redan har en slags gemensam värdegrund och att de mångkulturella problemen i samhället till stora delar är en fråga om attityder. Att attityder

är mera flyktiga och svårstuderade än värderingar gör dem inte mindre betydelsefulla i mötet med det annorlunda. Därför ser jag det som angeläget att forska vidare om fenomenet.

© [Annette Årheim](#)

Referenser

- Barthes, Roland, *Mythologies*, London 1973.
- Bignell, Jonathan, *Media Semiotics*, Manchester & New York 1997.
- Brune, Ylva, *Stereotyper i förvandling. Svensk nyhetsjournalistik om invandrare och flyktingar*, MENA-projektet UD Stockholm, 2000:11.
- Brune, Ylva, "'Invandrare' i mediearkivets typgalleri", *Maktens (o)lika förklädnader*, (red.) de los Reyes m.fl., Stockholm 2002, s. 150 - 181.
- Gymnasiekommittén, *Åtta vägar till kunskap*, Stockholm 2002.
- Holmberg, Åke, *Världen bortom Västerlandet II*, Acta, Göteborg 1994.
- Kampp, Bodil, *Barnet og den voksne i det børnelitterære rum*, Köpenhamn 2002.
- Kearney, Richard, *On Stories*, London 2002
- Marklund, Liza, *Gömda*, Stockholm 2000
- Nussbaum, Martha C., *Cultivating Humanity. A Classical Defense of Liberal Education*, Harvard College 1997.
- Persson, Magnus, "Populärkultur i skolan: Traditioner och perspektiv" ur *Populärkulturen och skolan*, (red.) M. Persson, Lund 2000, s. 15 - 101
- Tigervall, Catharina, "'Invandrarfilm' och eurocentriska myter", *Häftan för kritiska studier* 36, 2003:1
- Örnebring, Henrik, *TV-parlamentet. Debattprogram i svensk TV 1956-1996*, Göteborg 2001.

---

[1] Att mediebilderna av samma fenomen gått från konsensus- till konfliktperspektiv påvisas exempelvis i Henrik Örnebrings avhandling *TV-parlamentet. Debattprogram i svensk TV 1956 - 1996*, Göteborg, 2001, samt i Ylva Brunens delstudie för utrikesdepartementets MENA-projekt, *Stereotyper i förvandling. Svensk nyhetsjournalistik om invandrare och flyktingar*, UD Stockholm, 2000:11.

[2] Åke Holmberg presenterar en typologi för svenska fördomsmönster i *Världen bortom Västerlandet II*, Acta, Göteborg 1994. Den första typen av fördomar som fått benämningen *pistocentriska* handlar om hur "vi-gruppen konstitueras av religiös gemenskap: kristna, lutheraner kontra muslimer och hedningar i Asien och Afrika" (1994: 23).

[3] Jonathan Bignell, *Media Semiotics*, Manchester & New York, 1997, s. 25.

[4] Roland Barthes, *Mythologies*, London, 1973.

[5] Magnus Persson, "Populärkultur i skolan: Traditioner och perspektiv" ur *Populärkulturen och skolan*, (red.) M. Persson, Lund 2000, s. 15 - 101.

[6] Se exempelvis Richard Kearney, *On Stories*, London 2002 och Martha C. Nussbaum, *Cultivating Humanity. A Classical Defense of Liberal Education*, Harvard College 1997.

[7] Ylva Brune, *Stereotyper i förvandling. Svensk nyhetsjournalistik om invandrare och flyktingar*, UD Stockholm 11:2000, s. 22.

[8] Maria Eriksson & Liza, Marklund, *Gömda*, Stockholm 1995. I den kommande analysen använder jag utgåvan från 2000.

[9] Intressant att notera i sammanhanget är att flyktingpolitiken stramades åt i Sverige vid 1980-talets slut.

[10] Hur denna stereotypa bild av invandramannen vuxit fram och traderats av massmedier beskrivs av Ylva Brune i "'Invandrare' i mediearkivets typgalleri", *Maktens (o)lika förklädnader*, (red.) de los Reyes m.fl., Stockholm 2002, s. 150 - 181.

[11] Brune, (2000), s. 10f.

[12] Ibid. s. 14f.

[13] Catharina Tigervall, "'Invandrarfilm' och eurocentriska myter", *Häftan för kritiska studier* 36 (2003:1), s. 46.

[14] Bodil Kampp, *Barnet og den voksne i det børnelitterære rum*, Köpenhamn, 2002.

[15] Gymnasiekommittén, *Åtta vägar till kunskap*, Stockholm, 2002, s. 95.

Senaste nytt i institutionens skriftserier

För frågor om Växjö University Press, abonnemang på Acta Wexionensia, eller köp av enskilda volymer, kontakta:

Kerstin Brodén, redaktör på Växjö University Press

E-post: Kerstin.Broden@adm.vxu.se

Telefon: 0470-708267.

Rapporter från Växjö universitet. Humaniora. Nr 14 2003.

Oral History 1. Teoretiska perspektiv på individuella och kollektiva möten.

Red.: Malin Thor och Lars Hansson. ISBN: 91-7636-395-3.

För att ta del av teoretiska och metodiska diskussioner kring användandet av muntliga källor i historieforskning har forskare och studenter hittills till största delen varit hänvisade till engelskspråkig litteratur eller litteratur från, och om intervjuer och intervjumetoder inom, andra vetenskaper. Denna antologi är ett första steg i ett projekt att erbjuda lättillgänglig litteratur inom området med bidrag från svenska historiker. Boken vänder sig till alla som är intresserade av oral history. Den vänder sig speciellt till studenter och forskare vid universitet och högskolor som arbetar med muntliga källor inom den historiska disciplinen. I denna första del presenteras ett antal artiklar skrivna av svenska historiker som huvudsakligen för diskussioner utifrån erfarenheter gjorda i egen forskning och pedagogisk verksamhet. Det förs i boken bl.a. diskussioner kring den muntliga metoden utifrån traditionella källkritiska kriterier. Dessutom behandlas oral history bedriven i kollektiv form i s.k. forskningscirklar och de möjligheter och problem detta arbetssätt innebär. Eftersträvandet av en jämlik dialog är vanligt vid praktiserande av muntlig metod, detta kan dock få oanade konsekvenser när den som intervjuas tillhör speciella grupperingar, vilket diskuteras i ett av bidragen. Oral history är internationellt i stor utsträckning förknippad med historia underifrån, med en tydlig emancipatorisk profil. Utifrån detta perspektiv förs också i en avslutande artikel en diskussion kring dess pedagogiska tillämpning inom högskolan.

Acta Wexionensia. Nr 34 2004.

Slakt i takt. Klassformering vid de bondekooperativa slakteriindustrierna i Skåne 1908-1946. (doktorsavhandling i historia).

Lars Hansson. ISBN: 91-7636-402-X. Pris: 160 kr + moms.

Från början av 1900-talet etablerades bondekooperativa slakterier i södra Sverige inriktade på baconexport till Storbritannien. I denna avhandling undersöker historikern Lars Hansson vilka klassförhållanden som präglade dessa slakterier och hur de förändrades över tid. När andelsslakteriernas arbetare började organisera sig i fackliga organisationer utbröt ett antal hårda arbetskonflikter. Från 1930-talet förändrades dock relationerna mellan arbete och kapital inom andelsslakterierna och en period av vapenstillestånd på arbetsmarknaden inträdde.

I boken anläggs ett världssystemperspektiv där de svenska andelsslakteriernas position analyseras som en del i en varukedja, varvid de brittiska baconimportörernas maktposition även blir belyst. Slakteribranschen homogeniserades från 1930-talet och den bondekooperativa rörelsen skapade mäktiga nationellt heltäckande slakteriföreningar som nådde en dominerande kontroll över svensk köttproduktion.

I boken medverkar Lars Berggren, Mats Greiff, Lars Hansson, Lars Olsson och Malin Thor, samtliga är historiker på olika universitet och högskolor i landet.

Acta Wexionensia. Nr 36 2004.

Produktion och arbete i den tredje industriella revolutionen. Tarkett i Ronneby 1970-2000. (doktorsavhandling i historia).

Staffan Stranne. ISBN: 91-7636-404-6.

Pris: 160 kr + moms.

Sekelslutets tre decennier har kallats den tredje industriella revolutionen. Globalisering, ny elektronisk teknik (IT) och förändrade sätt att organisera produktionen är typiska inslag i den nya industrikapitalistiska fasen.

I avhandlingen *Produktion och arbete i den tredje industriella revolutionen* undersöker historikern Staffan Stranne hur ägande, teknik och organisation har förändrats i tillverkningsföretaget Tarkett Sommer AB i Ronneby. Hur har internationaliserat ägande påverkat verksamheten? Vad har teknikutvecklingen betytt för arbetsprocess, ledningsprocess och anställningsrelationer? Hur har en förändrad organisation påverkat människors relationer i termer av klass och genus? Vem tar initiativ i sådana förändringsprocesser, och utifrån vilka bevekelsegrunder? I vilka avseenden har lokal utveckling och förändring relevans för samhällsförändring generellt? Detta är centrala frågor i Strannes bok, där teori och lokal empiri vävs till samhällshistoria.

Acta Wexionensia. Nr 39 2004.

Vi och dom i rörelsen. Skötsamhet som strategi och identitet bland föreningsaktivisterna i Hovmantorps kommun 1884-1930. (doktorsavhandling i historia).

Kenneth Strömberg. ISBN: 91-7636-407-0.

Pris: 160 kr + moms.

Dåvarande Hovmantorps kommun i Kronobergs län, var under årtiondena runt sekelskiftet 1900 beläget i gränssnittet mellan de förhållandevis radikala östra och norra delarna av länet och de konservativa eller gammalkyrkliga södra och sydvästra delarna. Hovmantorps kommun utgör därför ett spännande undersökningsområde för både

Acta Wexionensia. Nr 38 2004.

Syntactic variation in English quantified noun phrases with *all*, *whole*, *both* and *half*. (doktorsavhandling i engelska).

Maria Estling Vannestål. ISBN: 91-7636-406-2. **Pris:** 160 kr + moms.

What makes people say *all the people* in some situations and *all of the people* in others? Which variant is more frequent: *a half hour* or *half an hour*? Are there differences between British, American and Australian English in the use of quantified noun phrases?

These are the kinds of questions addressed in the present study, which is based on a large corpus material comprising newspaper text and conversation. The results show, among other things, that one form often predominates greatly over the other(s) and that several linguistic and non-linguistic factors (e.g. dialect, syntactic function of the NP and the presence of certain elements in the NP or its near co-text) are involved in the choice between variants.

Acta Wexionensia. Nr 40 2004.

Kön, lön och karriär. Sjuksköterskeyrkets omvandling under 1900-talet. (doktorsavhandling i historia).

Sune G. Dufwa. ISBN: 91-7636-408-9. **Pris:** 160 kr + moms.

Sjuksköterskeyrket skapas och utvecklas av kvinnor. Det är först i mitten av 1900-talet som män tillåts utbildas till sjuksköterskor. Vad händer när män engagerar sig i ett så kvinnodominerat yrke?

Denna avhandling *Kön, lön och karriär* av historikern Sune G. Dufwa försöker ge några svar på denna fråga. I en tematiskt upplagd studie visas bl.a. hur de första männen får

lokala skillnader och de omkringliggande sociala och kulturella mönstrens influenser på de moderniseringsprocesser som pågick vid denna tid.

Kommunen var inofficiellt delad i två större delar, med en motsättning emellan som gick långt tillbaka i tiden. I öster dominerade Lessebo med en ensartad järn- och pappersbruksmiljö och i väster stationssamhället Hovmantorp med en mer diversifierad social och kulturell miljö där glasbruken utgjorde den huvudsakliga industrin. På andra håll fanns rena bondebygder och mindre fabriksanläggningar med arbetare och deltidsarbetande småbrukare.

Vid sekelskiftet 1900 betraktades Hovmantorps kommun i sin helhet som ett i det närmaste hopplöst område för socialistisk agitation. Under 1920-talet hade socialisterna i Hovmantorps kommun trots detta uppnått en i det närmaste total kommunalpolitisk dominans över båda kommundelarna.

Undersökningen visar hur de sociala och kulturella mönstren påverkade de folk- och arbetarrörelser som utgjorde basen för den politiska dominans som socialisterna kom att uppnå. Det framgår också i undersökningen hur den dominanta historieskrivning som finns inom och runt folk- och arbetarrörelsen har påverkat bilden av de aktörer som ingick i denna kontext. En fråga som ställs utifrån detta är om det går att urskilja någon egentlig "guldålder" i folk- och arbetarrörelsen, det vill säga en tid av stort folkligt engagemang, eller har det alltid varit en klyfta mellan de aktiva minoriteterna och de "passiva" majoriteterna?

tillgång till yrket och hur de uppfattas av sina kvinnliga kollegor. Vidare behandlas problematiken kring titelfrågan - såväl yrkestiteln sjuksköterska som det mera populära tilltalet "syster" vållar med sin feminina laddning problem när män tar plats i yrket. Skall syster bli bror?

I en lokal undersökning skärskådas ur ett könsperspektiv löneproblematiken inom yrket. Kan manliga sjuksköterskor lönemässigt hävda sig i "detta hav av kvinnor"?

Avslutningsvis berör avhandlingen professionaliseringsprocessen och karriärmöjligheterna inom sjuksköterskeyrket och deras fackliga organisationer. Är männen mer karriärbenägna än kvinnorna?

Om män inom många områden gynnas av könstillhörighet så visar denna studie att så inte är fallet inom dagens sjuksköterskeyrke.

Livsdyrkare, modernist, östgöte

Första studien om Gustav Sandgren

Recension av Ulf Boëthius: *Jag är ingenting, ett fladder, jag är ung. Barn, ungdom och modernitet i Gustav Sandgrens tidiga författarskap* (2004). Gidlunds, 352 s.

Av Mikael Askander

[Länk till presentation av Mikael Askander](#)

År 1929 gavs antologin *5 unga* ut på Bonniers förlag. Den skulle komma att bli en milstolpe i den moderna svenska litteraturen. Gruppen Fem unga bestod av Erik Asklund, Josef Kjellgren, Artur Lundkvist, Harry Martinson och Gustav Sandgren.

Genom åren har Martinson och Lundkvist varit föremål för stort intresse. De blev båda invalda i Svenska Akademien, och Martinson fick som bekant Nobelpriset 1974. I den omtalade gruppen är det bara Sandgren som inte har blivit omskriven i någon avhandling, biografi eller annan typ av studie. Fram till nu, vill säga. För när Ulf Boëthius monografi, *Jag är ingenting, ett fladder, jag är ung. Barn, ungdom och modernitet i Gustav Sandgrens tidiga författarskap*, nu utkommer på Gidlunds förlag fyller den tveklöst en lucka i svensk litteraturhistorieskrivning.

Genombrott på 1950-talet

Boëthius har siktat in sig på den unge Sandgrens författarskap, främst 1930-talet. I centrum står relationen mellan å ena sidan modernitet och modernism, å andra sidan det tydliga intresset för barn och ungdom som återfinns hos Sandgren. Det är inte bara barn- och ungdomsböckerna som går igenom; även Sandgrens modernistiska romanexperiment och självbiografiskt präglade berättelser som ställer barndom och ungdom i fokus tas upp till behandling. Boëthius söker bland annat svar på frågan om huruvida den litterära modernism som Sandgren tillhörde också kan avläsas i hans barn- och ungdomsböcker.

Sandgrens genombrott som barnboksförfattare kom först på 1950-talet, med böckerna om Kajsa Rutlapp och katten Jaum. Men redan på 1930-talet skrev han sina viktigaste bidrag på fältet. Bland annat var Sandgren sannolikt den förste som förde in rymdteknik i svensk barn- och ungdomslitteratur i böcker som *Den okända faran* (1933) och *Resan till Venus* (1934).

Sandgren föddes och växte upp i trakterna kring Ljungsbro i Östergötland. I sin ungdom arbetade han på Cloettas chokladfabrik. Han var dock en drömmare och en visionär och sökte sig därför till konsten: dels musicerade han, dels började han tidigt skriva. Så småningom kom han att etablera kontakt med Asklund, Kjellgren och Lundkvist i huvudstaden. Och så började gruppen Fem unga ta form. Boëthius visar övertygande att Sandgren var gruppens mest politiska och estetiska vildhjärna, full av visioner och litterära experiment. Den livsdyrkande östgöten framstår också som outsiders i gänget; det var ett outsiderskap grundat på geografiska, ideologiska och åldersmässiga faktorer.

Sandgrens debut var avklarad redan innan *5 unga* hade kommit ut, i form av den starkt kritiserade romanen *Gunnar* från samma år. Sandgren var under långa perioder i sin karriär oerhört produktiv. Som exempel kan nämnas just det 1930-tal som Boëthius i första hand uppehåller sig vid; under detta decennium gav Sandgren i genomsnitt ut mer än en bok per

år. Utöver romaner, diktsamlingar och pojkböcker skrev han dessutom musikrecensioner och radiopjäser.

Som alltid kan man sakna ett och annat när ett liv, ett författarskap, och en tid i kultur- och litteraturhistorien skildras. I fallet med Boëthius Sandgrenstudie saknas en del biografiska uppgifter. Boëthius är till exempel i mina ögon på tok för sparsam med uppgifter om hur länge Sandgren var gift med någon, hur många barn han hade, hur många syskon han hade, namnen på dessa – liksom på modern – etc. Närmast anmärkningsvärt framstår det faktum att man i den första boken om Sandgren inte finner namnet Ria Wägner nämnt en enda gång. De båda författarna var ett par under många decennier, de fick barn tillsammans och skrev ett flertal reseböcker ihop.

Vidare notera jag en del slarvigheter – som man förvisso inte med nödvändighet bör tillskriva undersökningens författare – men som likväl stör läsarens intryck. Jag hittar inga stavfel, men väl en hel del skrivfel och grammatiskt slarv i framställningen. Dessutom stämmer inte alla sakuppgifter till hundra procent; av litteraturförteckningen framgår inte att *5 unga* gavs ut på Bonniers. Ett annat exempel: Sandgrens sciencefictionroman för ungdom, *Resan till Venus*, gavs ut 1934, inte året innan, som det står i Boëthius litteraturförteckning. Detta må vara petitesser, visst, men det finns, menar jag, ändå lite för många av den här sortens skönhetsfel för att man som läsare ska vara helt nöjd och belåten.

Kluven inför det moderna

Fem unga, liksom många andra författare från 1920- och 1930-talen, drabbades av en tydlig ambivalens inför det moderna. I Fem ungas fall märks denna kluvenhet tydligt i dyrkan av maskiner och annan ny teknik, larmande storstäder och internationaliseringstendenser – samtidigt som de också var primitivister och livsdyrkare, och därmed bejakare av ett mer ursprungligt äkta liv närmare naturen och sexualiteten. Boëthius visar att Sandgren var den allra mest ambivalente och kluvne av de unga författarna. Samtidigt skulle jag vilja efterlysa åtminstone någon referens till forskare som Anna Williams eller Martin Kylhammar som i liknande sammanhang har pekat på dessa modernitetens motsägelser bland 1930-talets författare och poeter.

Trots de invändningar som antytts ovan vill jag verkligen understryka hur njutbar och intresseväckande Boëthius framställning är. Det är flyhänt och engagerat skrivet, inte bara om Sandgren och hans verk utan också om så mycket annat runtomkring. *Jag är ingenting* blir på så sätt en synnerligen rik presentation av ett författarskap; rik på historiska, kulturhistoriska och litterära inblickar och utblickar. Särskilt lyckosam förefaller mig redogörelserna av tiden just före och åren strax efter utgivningen av *5 unga* vara. Här presenterar Boëthius – inte minst genom de talrika brevväxlingar mellan gruppens aktörer som finns bevarade för eftervärlden – en påfallande levande bild av konflikter, diskussioner och tankegodis som kom att forma Fem ungas intåg på och framfart över den svenska litteraturens marker. Dessa marker skulle aldrig mer bli sig lika. Modernismen hade kommit till Sverige, och en av tidens röster tillhörde tveklöst Sandgren.

© [Mikael Askander](#)